

Bývalá pražská Invalidovna

Období 17. a 18. století lze mimo jiné charakterizovat jako epochu téměř nepřetržitých vojenských střetnutí. Kromě třicetileté války, která zachvátila v letech 1618–1648 celou střední Evropu, registrujeme i sérii mocenských expanzí odvěkých rivalů Francie, Španělska, Anglie a Habsburků ve válkách o španělské dědictví, Severní válku o hegemonii na Baltu a boj proti turecké invazi v jihovýchodní Evropě.

Služba v armádě představovala pro tisíce žoldnéřů poměrně výnosný a stálý zdroj obživy, příslušníky nižší šlechty navíc přitahovala jako odrazový můstek možné záchranné kariéry mocenské i politické. Vzhledem k rozvoji vojenské techniky a k zásadám tehdejší strategie a taktiky nebyly ztráty na lidských životech zvláště vysoké a důsledkem nasazování ohromných armádních sborů byl vznik početné vrstvy vojenských vysloužilců, kteří v určitém okamžiku přestali být ve vojsku použitelní. Tento problém byl zvláště palčivý u středních a nižších vojenských kádřů, které válečné službě obětovaly prakticky všechno a přitom neměly žádný vlastní majetek, ze kterého by mohly po odchodu z aktivní služby žít. Jejich uplatnění bylo navíc ztíženo tím, že vesměs šlo o invalidy.

Během 17. století se setkáváme s pokusy řešení tohoto aktuálního problému formou státních i soukromých nadací a subvencí, ze kterých byly zřizovány nemocnice, útulky a charitativní domy nového typu, určené výhradně pro vojenské invalidy a vysloužilce.

Počátky pražské Invalidovny jsou spjaty se soukromou nadací polního podmaršálka Petra Strozziho. Jeho otec Giacomo, původem z Florencie, byl typickým příslušníkem nové kořistnické šlechty, která se po bitvě na Bílé hoře usídlila v Čechách. Za své služby Ferdinandu II. získal panství Hořice se statky Třebovětice a Třeměšovice, konfiskované v roce 1635 Valdštejnovi. Petr Strozzi strávil téměř celý svůj život v armádě, od svých třiceti let velel vlastnímu pluku a poznal zblízka rub i líc vojenské služby. V roce 1658 pořídil svoji poslední vůli datovanou v Dymokurech, kde se v té době zotavoval po následcích těžkého zranění. Maje přitom na paměti, aby „zestárlí důstojníci a vojáci, kteří ve službách se stali invalidy, nebyli nuceni po věrných a dlouholetých válečných službách žebrati nebo docela upadnouti v záhubu“, projevil přání, „aby invalidé z mého majetku a na něm, potud a tolik, jak statek a majerek můj a výtěžek z toho dopouštěti bude, zaopatřování byli jídlem, nápoji, šacením a jiným potřebami.“¹ Požitky sociální péče byly pochopitelně v duchu doby vyhrazeny pouze invalidům římskokatolického vyznání, kteří svoji krev prolili ve službách Habsburků.

V případě, že by zemřel bez potomků, odkázal Strozzi celý svůj majetek na založení nadač-

Invalidovna – hlavní průčelí

ního ústavu pro invalidy, který měl být zřízen a spravován pražským arcibiskupem jako univerzálním dědicem a správcem pozůstalosti. Pietro Strozzi zemřel na tureckém bojišti v roce 1664 a kardinál Harrach se okamžitě ujal funkce správce pozůstalosti. Nadační fond, do kterého plynuly výtěžky z odkázaných statků, byl po vyrovnání všech závazků a pohledávek skutečně zřízen, k realizaci zůstavitelovy závěti však došlo více než po šedesáti letech, protože představy o formě a náplni nového typu budovy nebyly zcela jasné. (Obdobně tomu bylo s odkazem hraběte Straky, ze kterého byla zřízena šlechtická Akademie až po více než sto padesáti letech).

Celá záležitost nabyla na akutálnosti v roce 1714, kdy byl smrtí Strozziho vdovy Marie Kateřiny, rozené Khevenhüllerové z Frankenberku, fond definitivně uvolněn a navíc ještě

jejími odkazy i významně rozmnožen, takže činil v té době úhrnem asi 400 000 zl. Nutnost péče o válečné invalidy se v této době již stala všeobecně uznávaným požadavkem po celé Evropě. Klasickou zemí charitativních staveb tohoto typu je Francie. Již v roce 1597 věnoval Jindřich IV. válečným invalidům dva domy v Paříži. Provoz tohoto útulku byl ještě hrazen především z prostředků chovanců, král se však zabýval projektem institucionalovat toto zařízení a financovat je ze státních subvencí. Kardinál Richelieu založil řád sv. Ludvíka, jehož posláním byla péče o válečné invalidy, a nechal pro něj vystavět velký špitál na zámku Bicetre. Péče o armádu, a tím i o válečné poškozence a vysloužilce přešla postupně v rámci absolutistické monarchie z různých charitativních institucí založených jednotlivci do sféry státních záležitostí přímo řízených panovníkem. Výrazem této změny je dekret Ludvíka XIV., kterým v roce 1670 zakládá pařížskou Invalidovnu (*Hôtel des Invalides*).²

Podle projektu Liberala Bruanda vznikla v letech 1671–1676 hlavní část velkoryse koncipovaného areálu o délce hlavního průčelí deset metrů. Pravoúhlá a symetrická dispozice sdružila kolem centrálního nádvoří celkem šest menších dvorů. Rizality uprostřed arkádových křídel ústředního náměstí zdůrazňují hlavní vstupní osu, na kterou je vázán chrám situovaný původně do středu celé dispozice. Monumentální centrála sv. Ludvíka byla přistavěna ke staršímu chrámu v roce 1706 Julesem Hardouinem Mansartem, který celou koncepci pozměnil a hodlal ji na východě uzavřít traktem podkovovitě otevřeným do nově založeného náměstí. Jeho projekt však nebyl, s výjimkou chrámu, realizován a stavba byla po roce 1756 uzavřena pouze provizorně sledem nižších budov vázaných opět šachovnicovým půdorysem. Z hlediska náročného stavebního programu i základního půdorysného rozvržení se pařížská Invalidovna stala po dvě staletí ideálním vzorem pro další stavby tohoto typu v celé Evropě. V roce 1682 založil anglický král Karel II. Royal Chelsea Hospital v Londýně a následovala i další evropská města (například Petrohrad).

V rámci habsburské monarchie vznikl na pozemcích věnovaných císařským radou Johannem Theobaldem Heldem a pod patronací samotného císaře Leopolda I. v letech 1693–1697 vojenský špitál v dnešním IX. vídeňském okrese.³ V křídlech kolem prvního nádvoří byl útulek pro 1000 válečných invalidů, kteří zde našli přístřeší až do roku 1751. Soubor byl v té době postupně rozšiřován a v letech 1783–1784 radikálně přestavěn podle plánů Isidora Canevala a Matthiase Gerla a změněn na Všeobecnou nemocnici (*Allgemeine Krankenhaus*). Invalidé byli přemístěni do Kaiserspitalu (1754, Niccolo Pacassi) a později do garnizónního špitálu zbudovaného Josefem II. (1783–1785, Isidor Canevale); v obou případech však šlo o rozsáhlé soubory především nemocničních budov. Z uvedeného přehledu je zřejmé, že invalidé byli zprvu ubytováni v nemocnicích. Teprve na počátku 18. století rozhodl císař o stavbě tří ústředních Invalidoven – ve Vídni, Pešti a Praze (později vznikly obdobné stavby ještě ve Lvově a Trnavě).

V roce 1716 byl položen základní kámen Invalidovny v Pešti, která byla budována od roku 1727 pod vedením Antona Erhardta Martinelliho (v letech 1721–30 dvorního architekta Schwarzenberků činného v jižních Čechách). Generální projekt souboru je s největší pravděpodobností dílem Johanna Emanuela Fischera z Erlachu. Půdorysně šlo o čtyřkřídlou pravoúhlou dispozici, rozdělenou uvnitř příčnými trakty podle hlavních os na čtyři samostatné

dvory. Hlavní fasádu s vysokým soklem a třemi nadzemními podlažími členilo pět rizalitů s atikovými nástavci. Ve středním traktu v hlavní ose vstupu byl projektován podélný chrám. Stavba zdá se nepostupovala příliš rychle, ještě v roce 1730 máme zprávu o diskusích kolem předloženého dřevěného modelu. Pro nedostatek financí byla nakonec zastavena v okamžiku, kdy byla postavena necelá čtvrtina zamýšleného útulku pro 3000 invalidů.⁴

Pro pražskou Invalidovnu se hledaly vhodné pozemky od roku 1720. Původně se uvažovalo o jejím zřízení v Hořicích, později o stavební parcele na Smíchově. Kníže Schwarzenberk nabídl pozemky na Kampě, v místech zahrady Michnovského paláce. V roce 1728 urychlil spád událostí svou osobní iniciativou císař Karel VI. Po neblahých zkušenostech s pomalým postupem stavby v Pešti rozhodl dekretem z 27. května, aby v rámci celé monarchie byla zřízena pouze jediná ústřední Invalidovna nedaleko Prahy. Určitou zárukou úspěchu této akce měl být právě fond Strozziho nadace, z jehož prostředků měly být zakoupeny pozemky ke stavbě. Přestože toto císařovo rozhodnutí nebylo zcela v souladu s vůlí zakladatelovou, arcibiskup Ferdinand Kuenburg jako „testamentární administrátor nadace“ souhlasil a císař celou transakci definitivně schválil 12. 7. 1728.⁵

Následujícího roku byly konečně vyhlédnuty vhodné pozemky na Špitálském poli, patřící odedávna klášteru křižovníků s červenou hvězdou. Dne 12. září 1729 byla uzavřena kupní smlouva,⁶ kterou prodává řád křižovníků s červenou hvězdou (zastoupený velmistrem F. Böhmbou) Strozziimu nadačnímu invalidnímu ústavu (zastoupenému arcibiskupem Ferdinandem hrabětem z Kuenburku) pozemky za Poříčskou branou uvedené v příloze smlouvy. Od pěti soukromníků byla zároveň zakoupena další pole a vinice, takže celková rozloha činila 266 strychů, za které byla zaplacená suma 35 013 zlatých a 20 krejcarů.

V roce 1730 (11. května) byly přikoupeny usedlost Sluncová se zahradou, Reismanovy vinice a Riedův mlýn, čímž byly pozemky sceleny a u zemského zeměměřiče Jakuba Knitla bylo zadáno jejich situační zaměření jako podklad pro stavební plány.⁷

Umístění na Špitálském poli při severovýchodním okraji souměstí navazovalo na raně středověké lokace špitálů a hospiců zakládaných v maximálně možné vzdálenosti od Pražského hradu i Vyšehradu. Vybrané pozemky splňovaly i další podmínky urbanistické hygieny (v Invalidovně se počítalo se založením nemocnice), tj. především dostatek vody daný blízkostí řeky a snížení nebezpečí infekce, která zajišťovala relativní osamělost místa vzdáleného dva kilometry od městské brány, situace při toku řeky opouštějící již hustě osídlené aglomerace a převládající směr západních větrů vanoucích vltavským údolím od města.

Stavební plány byly objednány pravděpodobně v květnu 1730. Ze zachované korespondence vyplývá, že již v této době se uvažovalo o osobě mladšího Dienzenhofera, přestože o zakázku se ucházel i Anton Erhardt Martinelli.⁸ Koncepce stavby vzhledem k jejímu ústřednímu významu se patrně zrodila ve Vídni. Stavební program počítající s umístěním 4000 invalidů načrtl, obdobně jako v případě Budapešti, Konrad Adolf Albrecht von Albrechtsburg. Základní půdorysná dispozice stavby a její hmotné rozvržení je s největší pravděpodobností dílem vídeňského dvorního architekta Josefa Emanuela Fischera z Erlachu, který se mohl opřít o pařížský příklad i o vlastní zkušenosti s pešískou stavbou, která je o něco starší a na níž je jeho účast doložena.⁹

V listopadu 1730 umírá dvorní architekt Tomáš Haffenecker, přednosta Dvorského stavebního úřadu Pražského hradu. S jeho dočasným nástupcem ve funkci, Jakubem Canevalem, se pro vysoký věk (narozen 1664) příliš nepočítalo, a proto byl detailním vypracováním plánů pro Invalidovnu pověřen Kilián Ignác Dienzenhofer, v té době již známý a osvědčený stavitel. V roce 1730 měl za sebou celou řadu prací především pro pražské klášterní komunity. Ani ve službách císařské komory nebyl žádným nováčkem. Již v roce 1723 se svým návrhem podílel na uvažované adaptaci hyberského kláštera na celnici a účastnil se například i rozsáhlého zaměřování Židovského Města pražského pro potřeby sčítací komise. Na tomto úkolu spolupracoval s tehdejším pražským dvorním architektem Tomášem Haffeneckerem, kterého po krátkém intermezzu Jakuba Canevala vystřídal ve funkci v listopadu roku 1731.

Z reskriptu datovaného 16. III. 1731 vyplývá, že byly posuzovány dva alternativní návrhy, jeden od K. I. Dienzenhoffera a jeden od Antona Erhardta Martinelliho. 16. května 1731 byl projekt císařem definitivně schválen, Kilián Ignác Dienzenhofer byl jmenován provádějícím stavitelem a okamžitě bylo započato se stavbou.¹⁰ Dokonalou organizaci tohoto podniku dokumentuje souvislá řada týdenních stavebních účtů, datovaných již od 17. května 1731.

Vypracování plánů pro Invalidovnu spadá časově do vrcholného období Dienzenhoferovy aktivity. Téměř současně s karlínskou stavbou byly zahájeny práce na kostelích sv. Jana na Skalce (1730) a v Karlových Varech (1731), které představují úhelné kameny jeho tvorby. Podle údajů Podlahova soupisu¹¹ byly původní plány uloženy v Archívu c. a k. vojenského velitelství. Ještě v letech 1920–1921 jsou zmiňovány v korespondenci konzervátora Státního památkového úřadu Luboše Jeřábka. Ve čtyřicátých letech při shromažďování materiálu k monografii o Invalidovně však již byly nezvěstné. Vzhledem k tomu, že ve fondech Vojenského historického archívu nebyly nalezeny, lze snad předpokládat, že jsou ve Vídeňském ústředním vojenském archívu.

Tři originální Dienzenhoferovy plány byly uloženy ve fondech bývalého křižovnického archívu. Stavební parcela totiž původně patřila křižovnickému řádu, který si podržel nad Invalidovnou duchovní správu a patronátní právo; Kilián Ignác byl navíc v té době ve službách řádu a byl v osobním kontaktu s velmistrem Böhmbou, který mohl mladšího Dienzenhoffera doporučit pražskému arcibiskupovi – jako správci nadace a hlavnímu stavebníkovi – již při podpisu kupní smlouvy. Plány jsou signovány, náčrt portálu je datován rokem 1734.¹² Dochovaná plánová a mapová dokumentace uložená ve fondech našich archívů je vesměs mladšího data (viz seznam pramenů).¹³

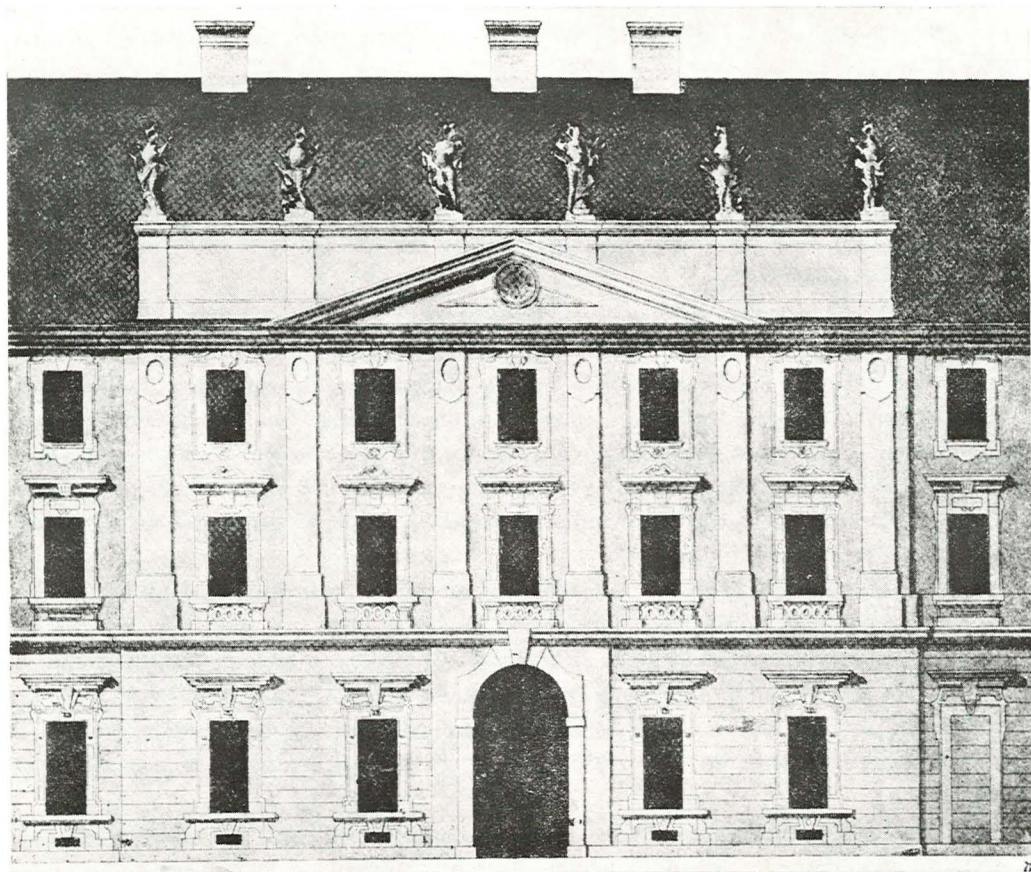
Co do rozsahu projektu, rozměrů staveniště a plánovaného počtu zde umístěných invalidů, šlo o jeden z největších projektů tohoto druhu na světě, který se téměř vyrovnal Paříži. Z hlediska stavebního programu měla být pražská Invalidovna zcela soběstačnou sídelní jednotkou pro 4000 invalidů s rodinami, správu ústavu a pomocný personál. Projekt počítal s vytvořením jakéhosi uzavřeného vojenského tábora s vlastním režimem a veškerým sociálním a ekonomickým zázemím a po rozšíření se téměř blížil urbanistické koncepci malého města.

Vedle obytných prostorů zde měly být umístěny i společenské místnosti mužstva a důstojníků (kasino, knihovny), jídelny, kuchyně, sanitární zařízení, krčma, kantina, řeznický,

krupařský a hokynářský krám, trafika, sklady, dílny, úřadovny, soud s vězením, požární stanice, škola, farní úřad, kostel, nemocnice s oddělením pro choromyslné, lékárna, márnice, hřbitov. Mezi obyvateli objektu nalézáme kominického mistra a porodní bábu. Další provozně nutné stavby, jako mlýn, pekárna, pivovar, vinopalna, jatky, hospodářský dvůr a prádelna, byly situovány v blízkém okolí. Areál byl samozřejmě vybaven vodovodem a kanalizací. Pamatovalo se i na promenádní chodby a dvory s okrasnými fontánami; v okolí budovy byly dále založeny užitkové i okrasné zahrady, promenádní aleje a rozlehlé prostory cvičiště a střelnice.

Základním půdorysným útvarem vlastní budovy Invalidovny byl čtverec o straně přibližně tři sta metrů, uzavřený na všech čtyřech světových stranách dlouhými křídly. Obvodová křídla byla uvnitř ve směru hlavních os dále propojena paralelními trakty a otevřenými arká-

Severní rizalit – návrh

Severní rizalit – současný stav

dovými chodbami, které členily čtvercový vnitřní prostor na deset menších, samostatných a uzavřených dvorů, obklopených ze všech stran obytnými budovami.

Tento koncept vychází z osvědčeného principu šachovnicové blokové zástavby, uplatňovaného při zakládání římských vojenských táborů, či paláců (např. Diokleciánův palác ve Splitu) a při výstavbě měst. Jednotlivé dvory byly z hlediska významu a velikosti odstupňovány. Ústřední osa celé dispozice sever – jih byla zdůrazněna výrazně převýšeným středním rizalitem severního průčelí s hlavním vstupem, na který pohledově navázal centrální chrám křížového půdorysu, zasazený doslova do samého středu souboru. První nádvoří situované na této ose před průčelím ústavního kostela bylo chápáno jako ústřední. Dokládá to skutečnost, že bylo jako jediné ze všech stran obklopeno otevřenými arkádami a v ose východ – západ byly projektovány bohatě formované dvorní rizality.

Provozní schéma areálu bylo racionálně řešeno přímým komunikačním propojením všech traktů přístupných portály z každého dvora vždy v ose křídla. Vertikální provoz zajišťovalo celkem čtrnáct dvojramenných schodišť umístěných v nárožích a při navázání příčných křídel tak, aby ústila vždy v ose provozních chodeb. Hlavní vstup s monumentálním vestibulem a dvěma reprezentativními schodišti byl proponován v ústředním rizalitu severní fasády.

Pohled na půdorys celého areálu prozrazuje důsledné symetrické rozložení všech vnitřních

Perspektiva jedné obytné jednotky (podle A. Müllerové)

prostorů kolem hlavní severojižní osy. Týká se to jak individuálně formovaných větších místností, tak i částí, ve kterých byly umístěny obytné jednotky. Všechna křídla jsou řešena jako dvojtrakt s otevřeným chodbovým traktem. Sanitární zařízení je důsledně umísťováno v komunikačních uzlech blízko schodišť.

Ústředním půdorysným článkem je specificky utvářená obytná jednotka. Jejím základem je přibližně čtverec o straně dvanáct metrů, rozdělený čtyřmi středovými pilíři na devět čtvercových klenebních polí. Střední pole v ose vstupu jsou vyvinuta ve dvouetážový prostor osvětlený vysokým, půlkruhově zaklenutým oknem v průčelní stěně. Postranní pole jsou předělena v poloviční výši galériemi, které se otvírají do ústředního prostoru klenutými oblouky doplněnými parapetními zídkami. Tyto částečně izolované jednotky, osvětlované nad sebou umístěnými čtvercovými okny, sloužily pravděpodobně k ubytování invalidů vyšších hodností s rodinami. V rohových polích předsínky jsou malá točitá schodiště spojující boční galérie s přízemím.

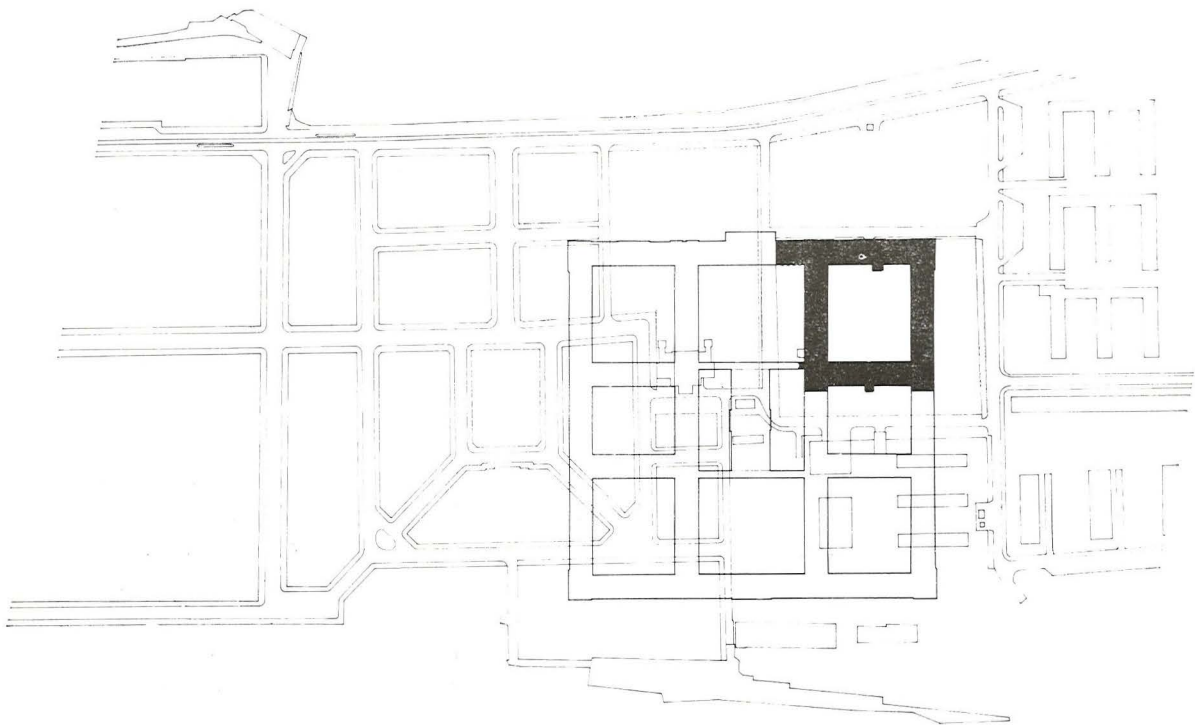
Mezi dvě takto řešené obytné jednotky pro mužstvo (každá pro 37 mužů) je v obou úrovních vloženo po jedné hloubkově orientované místnosti o šířce klenebního pole. Přízemí se využívalo jako šatny a sklepa; místo pilířů zde byly umístěny průlezné komíny, od kterých vedly na obě strany teplovzdušné kanály. V patře byla samostatná místnost sloužící za obydlí velitele čety. Obdobné jednotky o třech částech byly ve dvou podlažích nad sebou ve třech traktech s výjimkou severního vstupního křídla, které mělo nad zvýšeným přízemím dvě samostatná, půdorysně individuálně řešená podlaží.

Hlavní fasádu o šedesáti pěti osách, s bosovaným přízemím a pilastrovým řádem spínajícím obě nadzemní podlaží, členilo celkem sedm plochých rizalitů. Nárožní rizality byly ukončeny volutovými štíty. Ústřední rizalit, ve kterém se počítalo s reprezentativním sálem zabírajícím dvě podlaží, byl pohledově zvýrazněn nástavbou polopatra, převýšenou mansardovou střechou a bohatě formovaným rozeklaným štítem s balustrádou. Ostatní rizality hlavní fasády v místech nasazení příčných křídel a v osách vstupů na boční nádvoří korunovaly jednoduché trojúhelníkové štíty s plochou atikovou nástavbou, na které měly být osazeny dekorativní vázy, plastiky a trofeje.

Boční fasády jsou mnohem střídmější a jednodušší. Na první pohled monotónní, nekonečná řada (padesát devět os) přesně a logicky odráží vnitřní strukturu stavby založenou na zmiňovaných trojčlenných jednotkách. Vysoká, půlkruhově zaklenutá okna dvoutážových prostorů zvýrazňují vikýřová okna; matematicky přesný rytmus tří různých typů oken narušují jen vložená pole se schodišti v místech navázání příčných traktů a dva průjezdy do vnitřních krajních dvorů. Obdobně byly, soudě podle realizovaného fragmentu, členěny i dvorní fasády. Zde se v širší míře uplatnil arkádový systém s výrazně bosovanými stěnami, doplněný na ústředním nádvoří dvojicí mimořádně bohatě zdobených vnitřních rizalitů. Pravidelný interval okenních os opakujících se po celém obvodu je vázán vnitřní arkádou volenou v úseku osmi českých loket; tomuto rozměru odpovídá i šířka chodbového traktu. Jednotka o třech článcích má tedy šířku dvacet čtyři lokte. Tato míra určuje též šířku trojosého dvorního rizalitu a současně i výšku průčelí k hlavní římse a svědčí o promyšlenosti a harmonickém uplatnění kompozičních principů. Celé dispoziční řešení je na první pohled nesmírně jasné, přehledné, účelné a z hlediska logiky provozu a funkce svým způsobem dokonce velmi moderní.

Základní kámen Invalidovny byl položen za osobní účasti císaře Karla VI. dne 15. srpna 1732 při jeho cestě do Karlových Varů. V této době však byla její stavba již v plném proudu. Detailně to dokládá souvislá řada zachovaných stavebních účtů.¹⁴ Účty vedl s neobyčejnou svědomitostí a přesností Jan Adam Oeser, knihvedoucí rektifikační komise, který měsíčně odesílal hlášení do Vídně. Stavbu řídil Kilián Ignác Dienzenhofer, doložený několikrát svým podpisem na zachovaných kvitancích. Zednickým polírem byl Kašpar Mayer, tesařským Ondřej Seitz a kamenickým Johann Wlach, nahrazený od konce října 1732 Gabrielem Anglerem. Za speciální kamenickou práci byl několikrát honorován Ondřej Kranner; jinak v účtech registrujeme celou řadu dalších řemeslníků a pomocných dělníků, jejichž počet se na stavbě řídil okamžitou potřebou. Stavební kámen byl lámán na Žižkově a Proseku, vápno bylo odbíráno z Braníka a dříví plaveno po vodě z Berouna. Průměrně bylo na stavbě v sezóně zaměstnáno 20 zedníků, 15 tesařů a 10 kameníků a prostavělo se 600 až 1000 zl. týdně, výjimečně i 2000 zl. V zimních měsících byla aktivita pochopitelně menší, ale neustávala.

Týdenní účty jsou zachovány do 16. 7. 1734, po tomto datu se stavební tempo výrazně snížilo. Již během stavby se ukázalo, že projekt je nesmyslně předimenzován a finanční prostředky nadace nemohou stačit na jeho realizaci. Do května roku 1737 bylo prostavěno celkem 169 791 zl. a v hrubé stavbě byla hotova pouze jedna devítina celkového zamýšleného projektu. Svolaná komise dospěla k odhadu, že realizace celého záměru by přišla na více než

Rekonstrukce plánované výstavby v dnešní situaci (měřítko 1 : 1000)

milión zlatých a při dosavadním pracovním tempu by trvala čtyřicet let. Pro nedostatek financí došlo nakonec k rozhodnutí další výstavbu přerušit a urychleně dodělat alespoň dokončenou část (chyběly omítky, některé klenby), aby mohla sloužit svému účelu. V roce 1740 umírá hlavní iniciátor celého podniku císař Karel VI. a stavba se definitivně zastavuje.

Dnešní Invalidovnu je proto třeba chápat jako pouhý fragment celkového velkorysého záměru. Za šest let stavby byl dokončen pouze jeden z deseti vnitřních dvorů, umístěný v severovýchodním nároží celého komplexu, který by v případě dokončení zasahoval na západě až k dnešní Urxově ulici a na jihu ke svahu Vítkova.

Konfrontace publikovaných projektů a realizovaných částí nám dovoluje sledovat, jak se projekt během stavby měnil a zjednodušoval. Nedostatek finančních prostředků vedl postupně k vypouštění některých výzdobných prvků. Omezena byla zejména plastická výzdoba průčelí, zjednodušená v partiích vstupních portálů a nárožních atikových nástavců. Štíty rizalitů byly provedeny bez štukové výzdoby, na atikových balustrádách nahradily plánované alegorické plastiky a vázy jednoduché trofeje. Chybí i ozdobné vikýře s oválnými okny. Zjednodušeny byly římsy a suprafenestry původně dvorního rizalitu umístěného dnes v západním bočním průčelí. Poté, co bylo rozhodnuto o omezení stavebního programu, bylo třeba včlenit do budovy některé provozy, se kterými se původně nepočítalo. Do této doby již tedy spadá scelování prostorů, přepatrování a další vnitřní opravy, které postupně znejasnily původní přehlednou dispozici. Tak například refektář v přízemí byl změněn na kapli sv. Kříže poté,

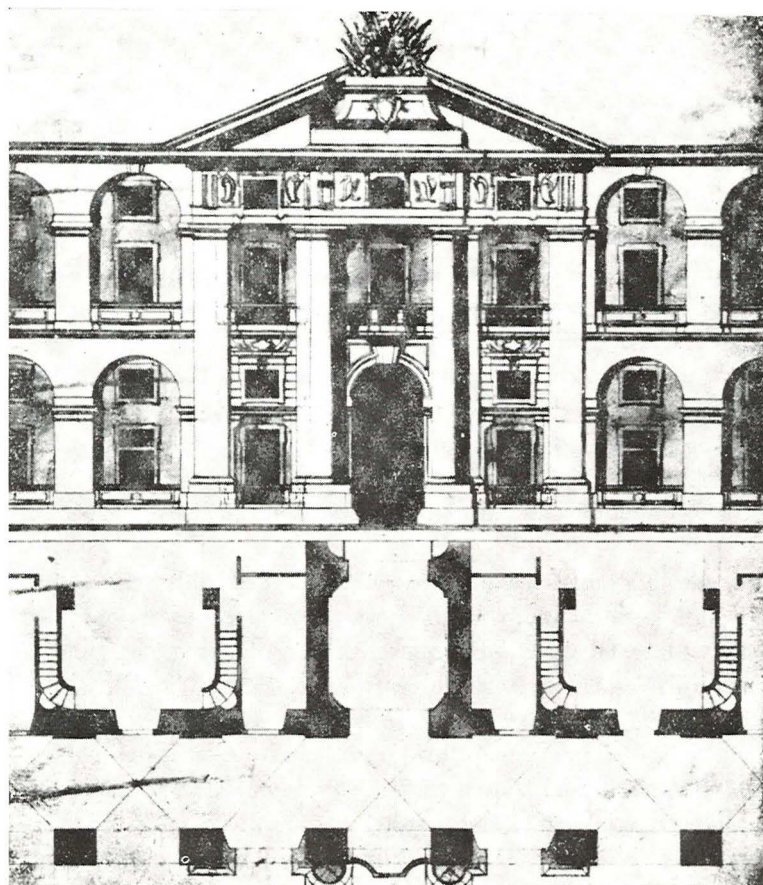
kdy byla opuštěna myšlenka samostatného ústavního chrámu. Lze jen litovat, že se nezachovaly výkresy zachycující alespoň jeho průčelí nebo řez. Šlo totiž o první Dienzenhoferovu kupolovou stavbu v Praze.

Z půdorysů lze analyzovat hloubkově symetrický útvar rozvíjený kolem ústřední kruhové kupole nad oktogonálním půdorysem. V diagonálách jsou situovány čtyři čtvercové kaple napojené ve směru hlavních os na obdélné přístavky, které na bocích přesahují obrys stavby a formují ramena příčné lodi. K tomuto centrálnímu kříži jsou v podélném směru připojeny presbytář a předstíň tvaru okoseného obdélníka, doplněné opět ve směru hlavních os i v diagonálách kaplovými přístavky, či výklenky. Závěr presbytáře i západní vstupní část jsou půlkruhově uzavřeny, dvojtěžové průčelí (severní) charakterizuje v přízemí vypjatá konvexně-konkávní křivka. Délka stavby je v hloubkové ose protažena na téměř šedesát osm metrů, což je zároveň i délka ústředního nádvoří. Ústřední klenba o rozponu sedmnáct metrů byla pravděpodobně uvažována jako kupolová báně, ostatní klenební zóny počítaly s plackami, či s valenými klenbami.

Typem protažené křížové centrály s kupolí navazuje tento chrám na příklad Il Gesù a zejména na Lemericiův chrám v pařížské Sorbonně; v našem prostředí lze připomenout například Matheyův křížovnický kostel v Praze. Obdobné schéma použil Dienzenhofer ve zjednodušené podobě v Nicově a s oválnými kaplemi v diagonálách centrálního kříže při projektu staroměstského sv. Mikuláše. S aditivním principem hloubkově řazených křížových půdorysů se ostatně setkáme v tvorbě Kiliána Ignáce i jinde, například u sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech, v jedné z variant kostelů pro Kutnou Horu a v Březně u Chomutova. Výjimečné není ani užití kruhové kupole známé z návrhu pro klášterní kostel v Kutné Hoře, z Nicova, Dobré Vody a obou pražských kostelů sv. Mikuláše. Naopak překvapuje izolovanost a pasivní role diagonálně umístěných přístavků, které Dienzenhofer řeší většinou s velkou vynalézavostí ve prospěch optického scelení interiéru. Protože neznáme předpokládaný výškový vývin stavby a víme, že právě tyto partie formují Dienzenhoferův sloh, nemůžeme v tomto případě z pouhého schematického půdorysu činit dalekosáhlé závěry. Vraťme se však v této souvislosti ještě jednou k důležité otázce autorství pražské stavby.

Na začátku zde již padlo jméno vídeňského dvorského architekta Josefa Emanuela Fischera von Erlach, kterému bývá projekt pražské Invalidovny připisován.¹⁵ Stavbu jako celek charakterizuje přísná geometrizace dlouhých přímek, které se na fasádě odrážejí v uniformní jednotvárnosti táhlých horizontál. Jejich strohou strnulost násobí výrazná plošnost stěny, nekonečný řetěz statických a vzájemně izolovaných architektonických prvků a v neposlední řadě i nadnesená, pompézní monumentalita vymykající se lidskému měřítku.

To vše je tvorbě Kiliána Ignáce Dienzenhofera cizí a koresponduje spíše se slohem imperiálního klasicismu vídeňského ražení, jak jej představují komplexy kláštera v Klosterneuburgu, Hofburgu, Reichskanzlei a Ländständische Akademie ve Vídni, či již vzpomínané Invalidovny v Pešti. Na všech těchto stavbách projektoval J. E. Fischer a vzhledem k vytčeným společným znakům mu lze přičíst s velkou pravděpodobností i koncepci, rozvrh a základní osnovu pražské Invalidovny. Tuto domněnku podporuje ústřední význam stavby a císařova osobní iniciativa v počátcích její realizace.

Rizalit vnitřního východního dvora – návrh

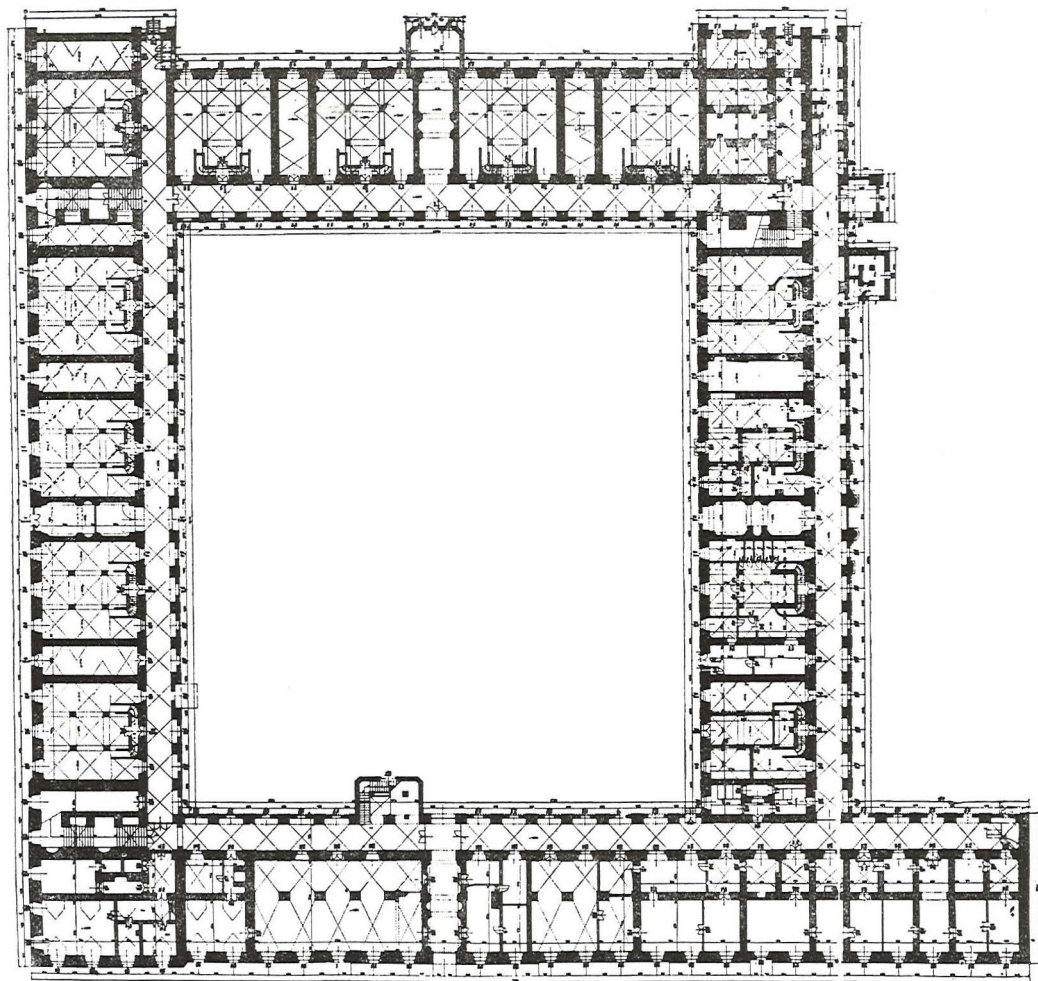
Kilián Ignác Dienzenhofer zde však v žádném případě nehrál pouze roli provádějícího stavitele. Stavba sama a především zachované návrhy svědčí zcela bezpečně o rozhodující projektové účasti Dienzenhoferově, který rámcový koncept Fischerův tvořivě dopracoval. Jeho tvůrčí invence se projevuje především v úsilí o oživení a uvolnění strnulého architektonického výrazu a o rozbití monotónního rytmu. Prostředkem k tomu je zvláště bohatá plastická modelace a dynamizace všech linií a tvarů. Jednotvárnou horizontálu fasád narušil Dienzenhofer vložением převýšených, různě formovaných rizalitů a pavilónů (sedm jen na hlavní fasádě) a uplatněním monumentálního pilastrového řádu spínajícího obě nadzemní podlaží. Živá hra s různými tvary a výškami oken, vkládání mansardových polopater pod úseky korunní římsy, práce s bosáží a užívání hmotných klenáků oživuje jinak plochou a strnulou fasádu. Důraz byl položen zejména na dekorativní výzdobu a detail bohatě zdobených říms, portálů, šambrán, atikových štítů a balustrád. Bohužel, z ekonomických důvodů se řada těchto malebných doplňků nedočkala ztvárnění, jako například oválná vikýřová okna, komplikované zprohýbané štíty některých rizalitů, nebo celý soubor zamýšlené sochařské výzdoby.

Důmyslné umístění budovy Invalidovny v rámci rozsáhlé stavební parcely je příkladem situačního mistrovství a svědčí o velmi detailní a konkrétní znalosti místních podmínek. Hlavní průčelí bylo obráceno k řece a městu rovnoběžně s živou výpadovou komunikací ve směru na Starou Boleslav. Z hlavního pohledu od silnice se široce rozkročená silueta Invalidovny promítá na pozadí táhlého hřebene Vítkova.

Vyvstávají zde však ještě širší souvislosti. Miloš Kruml upozornil na myšlenku chápat Prahu jako dva paralelní prostory rozložené kolem osy řeky, které lze spojovat architektonickou symetrií. Tuto ideu vyjadřovaly právě stavby Kiliána Ignáce Dienzenhofera – především oba svatomikulášské kostely, které se staly ústřední dominantou levobřežního a pravobřežního centra. Obdobně stojí proti sobě i obě Dienzenhoferovy vily – Amerika pod Karlovem a Portheimka na Smíchově. Jako urbanistické protějšky jsou koncipovány i areály Břevnovského kláštera a Invalidovny, založené o samotě v přibližně stejné vzdálenosti od městských bran na východě (Strahovská) a na západě (Poříčská); vzdušnou čarou činí tato vzdálenost přibližně 1800 metrů, tj. 1000 českých sáhů.

Rizalit vnitřního východního dvora – současný stav

Půdorys přízemí (Dnešní stav podle zaměření Ing. arch. A. Müllerové z r. 1941)

O významu Dienzenhoferovy účasti na projekční přípravě jednoznačně svědčí cesta do Vídně i plány z bývalého křížovnického archivu signované „Kil. Ign. Dientzenhoffer, Hofbaumeister m. propria“. Datování náčrtu portálu ústředního rizalitu do 8. února 1734 dokazuje, že obecná představa byla detailně upřesňována a měněna až během stavby, což bylo zcela v Dienzenhoferově pravomoci. Jeho osobní účast na stavbě dále dokládají mj. podpisy na zachovaných kvitancích a příkazech k výplatě (např. z 3. VII. 1731, 31. XII. 1732, 6. I. 1733, či 31. VII. 1733).¹⁶ Dienzenhoferovské jsou i tvary a profily říms, okenních šambrán a do nich zasahujících mohutných klenáků, stejně jako detail schodišť, či častý výskyt prostorů klenutých českou plackou nad průběžnými pasy (chodby, vestibuly).

Dvorní rizalit Invalidovny patří nesporně k nejlepším příkladům Dienzenhoferovy civilní tvorby. Těžké dórské kladí vyvažuje malebná silueta rozpojeného frontonu a jemná vlnovka

balkónového parapetu. Monumentální a lapidárně vyjádřená architektonická kulisa je řešena v duchu Dienzenhoferových paláců a klášterních komplexů. Připomeňme nový konvent v Kladrubech u Stříbra, jehož střední rizalit datovaný do roku 1733 je přímo obdobou návrhu pro Invalidovnu. Karlínská stavba vlivem klasicistní vídeňské orientace stojí tak na počátku Dienzenhoferovy pozdní tvorby. Na stavbách palácového typu tento nový směr charakterizují přímé linie průčelí, pravoúhle formované rizality a průběžná římsa, která spolu s jednotnou mansardovou střechou bez příznačných zdvihů překrývá souvisle celou stavbu. Příkladem tu mohou být emeritní dům pro zestárlé kněze v Praze na Zderaze (1730 až 35) nebo zbořený pavilón v jezuitské zahradě na Smíchově (1735).

To, co na první pohled odlišuje mladšího Dienzenhofera od mladšího Fischera, tj. nápaditý rytmus, malebná silueta, opticky působivé a bohatě tvarované architektonické články, výrazný podíl sochařské složky i situační mistrovství, má kořeny v tradicích české barokní architektury, do jejíhož kontextu tedy i tato stavba nesporně patří.

Po rozhodnutí nepokračovat v další stavbě a uvést do provozu urychleně vybudovanou část, bylo sem v roce 1735 nastěhováno prvních 200 invalidů. Kapacita objektu byla zhruba desetinásobná, nikdy však nebyla zcela využita a počet obyvatel pražské Invalidovny neustále kolísal zhruba kolem čísla 1000. Výkazy z roku 1854 zachycují oficiálně maximum, 1424 osob (17 důstojníků, 1115 vojáků, 158 žen a a 134 dětí). Po tomto datu počet invalidů postupně ubýval. V roce 1884 registujeme 500, v roce 1918 83 a v roce 1921 ještě 166 osob, v roce 1939 pak pouze 20 stálých obyvatel.¹⁷

Invalidovna byla v duchu zakladatelova přání zprvu spravována pražským arcibiskupem. Tereziánské reformy administrativním způsobem zestátnily a centralizovaly správu veškerých invalidních ústavů v říši, v roce 1814 po napoleonských válkách byl zřízen ústřední Všeobecný invalidní fond, a tím nadace formálně zanikla.

19. století přineslo i první významné opravy a stavební zásahy do organismu objektu. V roce 1824 byl vytyčen nad všemi křídly nový valbový krov. Výrazné snížení hřebene nové střechy se negativně promítlo v dnešním obrysu stavby. Podobným necitlivým zásahem bylo zazdění původně otevřených arkád vnitřního dvora ve východním a jižním traktu v roce 1857, plány podepsal A. von Wotter, poručík k. k. ženijního štábu. Současně byla upravována kaple, v interiérech byly položeny nové teracové dlažby. V roce 1863 byl nově vydlážděn dvůr a v parku před hlavním průčelím byly vysázeny kaštiny.¹⁸

Nový rozmach nastal v osmdesátých letech, kdy byla Strozziho nadace opět obnovena (v roce 1879, respektive 1882). Kromě běžné údržby a dispozičních změn v interiéru (v roce 1895 zde byla mj. zřízena kartáčnícká dílna) se pozornost soustředila na terénní úpravy a sochařskou výzdobu. V nikách vestibulu našly místo modely plastik generálů Gallase a Bianchiho od Tomáše Seidana, objednané původně pro Vídeň. V barokně založeném parku před hlavním průčelím byl v ose vztyčen pomník ženistům, kteří položili své životy při záchraně civilního obyvatelstva za povodně roku 1890 a v roce 1898 ještě bysta zakladatele nadace Petra Strozziho, vytesaná sochařem Mořicem Černilem podle zachovaného dobového portrétu. V souvislosti s instalací nového vodovodního řádu v letech 1900–1901 byla na nádvoří osazena empírová kašna přenesená sem z nároží Vodičkovy a Jungmannovy ulice.¹⁹

Po první světové válce přešla správa invalidů z resortu ministerstva národní obrany do resortu ministerstva sociální péče. Invalidovna se stala zároveň sídlem Zemského úřadu pro péči o válečné poškozence, jehož narůstající administrativa vyvolala v roce 1926 ideu nástavby mansardového patra na boční a zadní křídla. Naštěstí komise expertů za předsednictví Zdeňka Wirtha a za přispění různých korporací (Klub Za starou Prahu, Mánes) tomuto barbarskému zásahu zabránila.²⁰ Místo toho byla celá budova od roku 1920 postupně opravována a v interiérech modernizována podle projektu dr. Josefa Vejrycha a arch. Viktora Beneše. Úpravy se promítly především opět v dispozičních změnách jako bylo bourání příček, zřizování nových kanceláří v přízemí severního traktu, rozšíření nemocnice, změnění jídelny na kuchyň, probourání světlíků elektrifikace a zřízení telefonní ústředny. Při severním dvorním traktu směrem do dvora bylo velmi necitlivě přistavěno nové mohutné schodiště se zdviží. V roce 1923 byly konečně opraveny i fasády, v jejichž barevnosti kontrastují okrové a temně cihlové tóny.²¹

Firma Tichý rozšířila a nově vydláždila koridor před hlavním průčelím a současně byly v letech 1920–1921 předloženy k vyjádření postupně tři návrhy na důstojnou rekonstrukci zanedbaného parku.²² Jejich autor Antonín Lefleur ze správy Městských sadů v Karlíně naprosto nerespektoval původní stav a vytvářel zcela svévolné dekorativní variace labyrintů, cestiček a loubí s popínavými růžemi. Návrhy se střetly s ostrým odporem konzervátora L. Jeřábka a široké veřejnosti, která reagovala na neuvážené kácení vzrostlých stromů. Dnešní stav představuje jakýsi nepodařený kompromis o integraci původního barokního parku do nově založených veřejných sadů. Tušíme zde sice původní rozvrh dvou čtvercových parterů s diagonálními osami cest, lemovaných již jen místy zachovalými kaštaný a v hlavní aleji původně javory. Úprava však byla nakonec velmi nedůsledná, dodnes ji hyzdí neorganicky zasazené akáty a různé křoviny, novotvar travnaté plochy v ose vstupu, nepřesně vytyčené rondely a neústrojně připojené příčné komunikační zkratky. V roce 1931 restauroval B. Přeučil Strozziho bystu, na památníku ženistů se podílel Franta Úprka.²³

V roce 1922 vykazuje Invalidovna 36 bytových jednotek. Vzhledem ke snižujícímu se počtu invalidů byla sem proto již v roce 1919 přestěhována část sbírek Vojenského muzea a v roce 1925 mu byly přiděleny další prostory v přízemí jižního traktu. Po vybudování nové Invalidovny v Hořicích v letech 1933–1934 zůstalo v Praze jen několik málo obyvatel a služebních bytů, z hlediska sociálního a hygienického zcela nevyhovujících. Rozlehlé prostory byly využity jako sklady a depozita; v roce 1941 zde našly přístřeší sbírky Českého technického muzea, které musely ustoupit ze Schwarzenberského paláce na Hradčanech nově zřizovanému Německému vojenskému muzeu. Nová náplň si opět vyžádala některé vnitřní úpravy přízemí. Aktuální byla generální oprava celé značně zchátralé budovy.

Proto bylo pořízeno nové podrobné zaměření celého areálu, provedené Augustou Müllerovou, na jehož základě se připravovala rekonstrukce objektu pro muzejní účely. Současně byl vypracován návrh na rozšíření parku kolem celé budovy a na jeho restituci v barokních formách. V roce 1941 byl stanoven rozpočet a byla zadána oprava krovů a střech, ke které již během války nedošlo; činnost nadace byla okupačními úřady zastavena.²⁴

Po druhé světové válce se začala psát nová kapitola dějin této budovy. Komplex byl určen

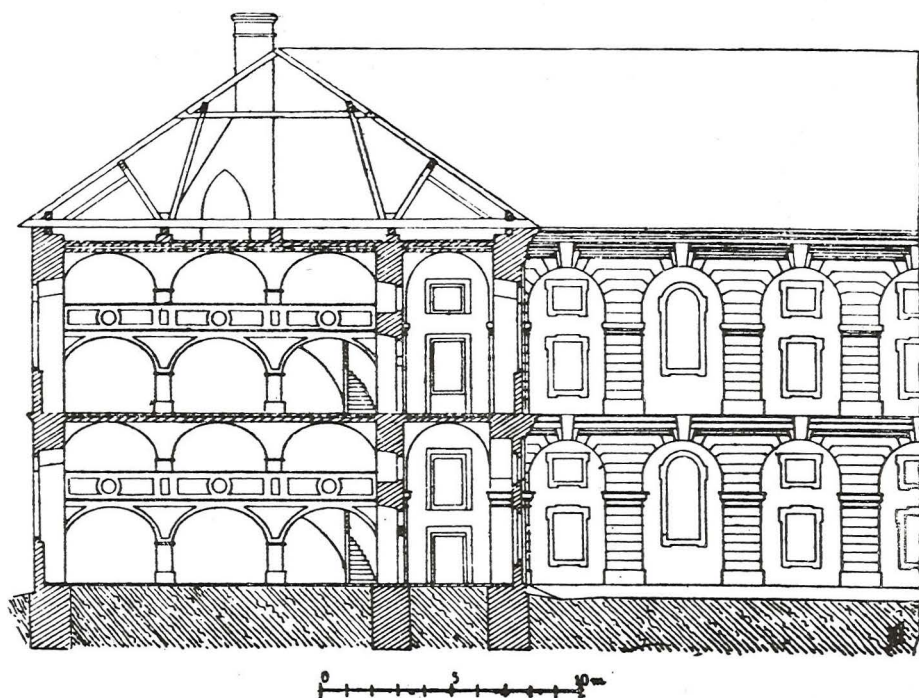
za sídlo Vojenského historického archívu a v části prostor byly deponovány fondy Národního technického muzea, které jsou tam dosud, konkrétně celé jeho oddělení architektury. Dnešní využití v podstatě nijak rušivě nezasáhlo do interiéru či exteriéru budovy, alespoň základním způsobem průběžně udržované a v jádru ještě stále zachované v intaktní podobě.

Bývalá pražská Invalidovna je svým způsobem fragmentem, torzem zamýšlené velkorysé koncepce, zrcadlící rozporuplnou dobu 18. století. Její osudy v mnohém ilustrují závěrečný rozmach vrcholně barokního období, jenž nebyl nikdy naplněn. Bouřlivě se rozvíjející pražské předměstí Karlín, založené v roce 1817, postupně obklopilo bývalý nadační ústav hraběte Strozziho. Během sto padesáti let jeho existence byla několikrát změněna náplň celého komplexu, jehož původní účel již dávno upadl v zapomnění a v naší socialistické přítomnosti žije zcela symbolicky v názvu jednoho z prvních moderních pražských sídlišť.

Základním předpokladem existence každé památky je její využití. V našem případě je tato základní devíza naplněna, i když optimální sladění provozních a památkářských zájmů není z hlediska specifického režimu této stavby snadné. Tím spíše je třeba nesporné architektonické a urbanistické hodnoty bývalé pražské Invalidovny chránit.

Budova pražské Invalidovny zůstala zachována jako dokument doby, vzácný příklad spe-

Příčný řez jihozápadního bočního rizalitu

cifického stavebního typu se zajímavou a v mnohém velmi pokrokovou dispozicí, jako důkaz talentu a uměleckého mistrovství významného architekta pražského baroku Kiliána Ignáce Dienzenhofera.

POZNÁMKY

- ¹ Müllerová, A., Novák, J. B.: *Karlínská invalidovna, Poklady národního umění*, sv. LXXXI–LXXXII, vydal Výtvarný odbor umělecké besedy, Praha 1948, s. 6.
- ² Dimier, L.: *Hôtel des Invalides*, Henri Laurens Edit., Paris 1928.
- ³ *Die Kunstdenkmäler Österreichs*, Wien, von Justus Schmidt und Hans Tietze, Neubearbeitet von A. Macku und E. Neumann, 6. Auflage, Wien 1973, s. 147; Klusacek, Ch.: 200 Jahre Allgemeine Krankenhaus.
- ⁴ Schoen, A.: *A Budapesti Központi Varosháza*, Budapest 1930, s. 65; Mareš, F.: *Die Martinelli-Frage*, Mitteilungen der k. k. Centralkommission, NF XXVII, Wien 1901, s. 218.
- ⁵ Weitenweber, W.: *C. k. Invalidovna v Karlíně*, Zlatá Praha II., Praha 1885, s. 674; K. B. M., heslo Dientzenhoffer, *Ottův slovník naučný*, sv. VII., Praha 1893, s. 560; Krubner, J.: *Invalidní nadace polního podmaršálka Petra hraběte Strozziho a přináležející invalidní azyl v Hořicích*, 1901; Podlaha, A., Šittler, E.: *Soupis památek uměleko-historických v království Českém*, sv. XV., politický okres karlínský, Praha 1901, s. 202–7; Podlaha, A.: *Materiál k dějinám umění z archivu kapituly pražské*, *Památky archeologické a místopisné*, roč. XX, Praha 1902–03, s. 228; Kubín, A.: *Dienzenhofferové a jejich slavná díla v království českém*, Praha 1908, s. 56; Schmerber, H.: *Heslo Dientzenhoffer*, *Thieme-Becker Künstler Lexicon*, Band IX., Leipzig 1913, s. 241; Kneidl, F.: *Dějiny města Karlína I.*, Praha 1923, s. 266–74; Podlaha, A.: *Účty o stavbě invalidovny v Praze*, *Památky archeologické a místopisné*, díl XXXIV., ročník 1924–25, Praha 1925, s. 508–9; *Pražské baroko 1600–1800*, katalog výstavy, Praha 1938, sv. I., s. 130, č. k. 124, sv. II., s. 130, č. k. 1384–88; Swoboda, K. M.: *Die Kunst des deutschen Hochbarock in Böhmen und Mähren*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* V., München 1941, s. 151; Müllerová, A., Novák, J. B.: *Karlínská invalidovna, Poklady národního umění* sv. LXXXI–LXXXII, Praha 1948; Korecký, M.: *Tvorba Kiliána Ignáce Dienzenhofera*, *Zprávy památkové péče*, ročník XI.–XIII., sešit 3–4, Praha 1951–52, s. 45–107; Korecký, M.: *Poznámky k pražskému Dienzenhoferovu prostoru a klenbám*, *Umění*, roč. I., č. 4, Praha 1953, s. 261; Zacharias, T.: *Joseph Emanuel Fischer von Erlach*, Wien 1960, s. 89; Franz, H. G.: *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen*, s. 138, 158, obr. 282; Lejsková-Matyášová, M.: *Od Špitálska ke Karlínu*, ONV Praha 8, Praha 1967, s. 22; Norberg-Schulz, Ch.: *Kilian Ignac Dienzenhofer e il barocco Boemo*, Roma 1968, s. 96; recenze této knihy viz Naňková, V., *Umění* XVIII, 1970, s. 419; Blažíček, O.: *Umění baroku v Čechách*, Praha 1971, s. 91; Poche, E. a Preiss, P.: *Pražské paláce*, Praha 1973, s. 78, pozn. 198; Neumann, J.: *Český barok*, II. vydání, Praha 1974, s. 42. V seznamu není uvedena běžná průvodcovská a topografická literatura.
- ⁶ Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), fond APA-Archív pražského arcibiskupství, signatura D 170/1, inv. č. 2639, datováno 12. 9. 1729; SÚA, fond Archiv křižovníků s červenou hvězdou, „*Liber fundadorum*“ z roku 1729, inv. č. 280, kniha 137.
- ⁷ Publikoval Kneidl, P.: 1. c. 1923, obr. 2. Příspěvky na stavbu Invalidovny věnovali mnozí další mecenáši – např. hrabě František Antonín Špork.
- ⁸ SÚA Jindřichův Hradec, rodový archiv Černínů, dopis ze 17. 5. a 16. 12. 1730, publikoval Korecký, M.: 1. c. 1952, s. 92.
- ⁹ Zacharias, T.: 1. c. 1960, s. 89.
- ¹⁰ Podlaha, A.: 1. c. 1902–03, s. 228; SÚA Jindřichův Hradec, dopis ze 7. III. 1731, publikoval Korecký, M.: 1. c. 1952, s. 92; SÚA Praha, fond APA, inv. č. 5326, kartón 4469, kopie dopisu nejv. kancléře Františka Ferdinanda Kinského ze dne 16. 3. 1731.
- ¹¹ Poprvé publikoval Podlaha, A.: 1. c. 1901, s. 204, obr. s. 201.

- ¹² Jde o nárys severního a východního průčelí a nárys a půdorys ústředního rizalitu vnitřního nároží. Plány představil Miroslav Korecký na barokní výstavě v roce 1938 pod č. k. 1384–86, sv. II. Plány publikovali Müllerová, A.: l. c. 1948 a Korecký, M.: l. c. 1952, s. 49. V brněnské Grimmově sbírce, dnes v Moravské galerii je pod číslem 182 uložena kopie části půdorysu invalidovny s pečlivým zakleslením kleneb. Viz Kroupa, J.: Klášterní chrám v Břevnově a česká architektura kolem r. 1709, Umění, roč. XXX., Praha 1982, s. 283.
- ¹³ SÚA Praha – fond Archiv křižovníků s červenou hvězdou – inv. č. 891, kartón 1389 – různý spisový materiál – sbírka map a plánů, inv. č. 1999, mapa č. 110 a 111, „Plán špitálských polí a jejich nájemníků na jurisdikci křižovnického kláštera“, kresba perem na papíře, akvarelováno, podlepeno plátnem, 119 × 50 a 95, 5 × 53,5, 1 : 10 sáhům, Johann Joseph Maruna, 1739.
– sbírka map a plánů, inv. č. 2000, mapa č. 112, „Plán pozemků křižovnických za špitálskou branou se zakreslením hranice pozemků“, kresba perem na papíře, akvarelováno, 1 : 16 sáhům, 46, 5 × 67,5, Johann Joseph Maruna, 18. 10. 1745
Vojenský historický archiv – Praha
– fond Invalidovny v Karlíně, inv. č. 19–37
plán zahrady u Invalidovny, 1845
– fond Geniedirektion, Ženíjní ředitelství, 6D–III–10, kartón 23, nekompletní soubor šesti plánů budovy perokresba na papíře, akvarelováno, měřítko 1 : 216, signováno A. v. Wotter, květen 1860, B–půdorys základů a sklepů, 97 × 64; C–půdorys přízemí, řezy 97 × 62,5, E – půdorys I. patra, 96 × 64, G–nárys severní fasády a podélný řez, 94 × 64
– kartón 5, č. 1083, návrh stavby domku pro hrobaře, 1852
Archiv Pražského střediska, čp. 24 Praha 8 – Karlín
– různý spisový materiál k opravám a adaptacím od roku 1961
Zachovaná kronika Invalidovny, ze které jsem však nemohl čerpat, protože je momentálně uložena ve Vojenském archívu ČSLA v Olomouci.
- ¹⁴ SÚA – APA, inv. č. 4163, kartón 2847–0, „Register über allerhand Handtwerger und Tagelöhner verbrachte Arbeit bei dem Invaliden-Hospital Gebäu im Königreich Böhmens“, 15. 5. 1731–10. 7. 1734.
- ¹⁵ Zacharias, T.: l. c. 1960, s. 89; Franz, H. G.: l. c. 1962, s. 158.
- ¹⁶ Podlaha, A.: l. c. 1925, s. 508.
- ¹⁷ VHA – fond Invalidovna, kartón 38, hospodářská správa – provoz budov, 1918–35. Budova měla plošný výměr 75 arů a 70 m² a vykazovala 12 041 m² užitné plochy.
- ¹⁸ VHA – fond GD, sign. GD–III–1B – Invalidovna/24 kartón 23
– plán zazdění arkád ve východním a jižním křídle vnitřního dvora, perokresba na papíře, akvarelováno, měřítko 1 : 216, 94 × 64, A. v. Wotter 20. 6. 1857
– tentýž fond, kartón 7, č. 2606, úpravy v r. 1863.
- ¹⁹ VHA – fond GD, kartón 10, č. 947, úpravy 1893, kartón 8, zřízení vodovodu, 1900–01.
- ²⁰ VHA – fond Invalidovna – 19 – 37/kartón 6, č. 116/20.
- ²¹ VHA – fond Invalidovna, kartón 15, č. 1921/578, 1922/38, 1921/3118, 1923/2883, 615/24, 4530/25 a kartón 43, příloha č. 17.
- ²² VHA – fond Invalidovna, kartón 38 – zahradní úpravy.
- ²³ VHA – fond Invalidovna, kartón 38, hospodářská správa 1918–35.
- ²⁴ Müllerová, A.: l. c. 1948, s. 28.
- Zvláštní poděkování patří kolegům Denisi Pohnu a Miloši Krumlovi za informace o invalidovnách v Paříži a ve Vídni a dále pracovníkům Vojenského historického archívu a Státního ústředního archívu, kteří mi byli při mé práci nápomocni.